

Válasz az opponensi véleményekre

Mindenekelőtt szeretném megköszönni opponenseimnek, Blazovich Lászlónak, Draskóczy Istvánnak és Kenyeres Istvánnak, hogy időt s fáradságot nem kímélve elolvasták és méltatták munkámat. Szintén köszönettel tartozom Dombai Imre alkincstartónak és Ernuszt Zsigmond kincstartó többi alkalmazottjának, hogy a korszak közigazgatásában megfigyelhető rendszerszintű korrupciótól és talán az alkalmankénti kis összegű sikkasztásoktól ők sem riadtak vissza. A tréfával csupán arra utalok, hogy természetesen tisztában vagyok azzal, hogy opponenseim dicséretei ugyanannyira, ha nem jobban azt a kivételes forrást illetik meg, amelyet öt évszázad távlatából kiadtam és értelmezni próbáltam, és e forrás létrejöttéhez bizony szükség volt arra, hogy a kincstartó és emberei működésükkel felkeltsék kortársaik gyanakvását. Nagyon hálás vagyok az opponenseim által megfogalmazott észrevételekért, amelyek több jelenség újra- és továbbgondolására ösztönöznek. A továbbiakban ezeket egyenként igyekszem megválaszolni: előbb a forrás egyes fejezeteire vagy az egészére vonatkozó felvetésekkel, utána az egy-egy tételt érintő megjegyzésekkel foglalkozom.

A forrás egyes fejezeteinek, szerkezetének vonatkozásában elsősorban Kenyeres Istvántól kaptam értékes észrevételeket, aki több helyen mutatott rá jogosan arra, hogy egyes jelenségek a későbbi, Habsburg-pénzügyigazgatás forrásaiban is felfedezhetők, illetve esetenként azokat analógiaként is fel lehet használni az 1494–1495. évi jelenségek értelmezésénél (ilyen például a részszámadások kérdése). Azzal kapcsolatban, hogy a számadáskönyv nemcsak a rendek által megajánlott hadiadóról, hanem – következetlenül – bizonyos rendes királyi jövedelmekről is elszámol, opponensem megjegyzi, hogy erre nemcsak az az általam hozott érv szolgálhat magyarázatul, hogy a török és az Újlaki Lőrinc herceg elleni háborúk kiadásaihoz mindkét jövedelemtípus bevételeit felhasználták, és ezek utólag nem voltak szétválaszthatók, hanem arról is szó lehet, hogy igazolni akarták: a hadi kiadásokat a király a „saját”, azaz a rendektől független bevételeiből is fedezi. Ezt az érvet magam is felhasználtam az alább még szóba kerülő „Szerződés” fejezet értelmezésekor, és valóban nem tartom kizártnak, hogy opponensemnek igaza van, és lehetett ilyen szándék a kincstartó és környezete részéről. Nyilvánvaló, hogy amikor a Jagelló-kor későbbi szakaszában a rendek azt követelték, hogy a zálogba bocsátott királyi rendes jövedelmek kerüljenek vissza az uralkodóhoz, ezt azért tették, hogy a rendek által megszavazott hadiadó minél nagyobb része hasznosulhasson az ország védelmére, illetve ezzel összefüggésben minél kisebb részét emésszék fel az udvartartás működési költségei. Tehát később valóban volt egy olyan elvárás a rendek részéről, hogy a király elsősorban a rendes jövedelmeiből finanszírozza az udvartartását, ne a hadiadóból. Ettől függetlenül én Ernuszt Zsigmond esetében semmilyen törekvést nem látok arra, hogy egyes, kifejezetten nem hadi jellegű kiadásokat a kincstartó titkolni igyekezett volna. Egyszerűen azért nem, mert a korábbi gyakorlatnak megfelelően a kincstartó szabad kezet kapott abban, hogy a hozzá kerülő pénzekkel a király szándékának megfelelően, ilyen irányú kööttségek nélkül gazdálkodjon. Természetes és praktikus volt, hogy Erdélyen keresztül útban az oszmán front felé a kincstartó hadi célokra fordítsa az erdélyiektől beszedett rendes királyi jövedelmeket is, vagy hogy az északkeleti királyi városok rendes adóját a lőcsei kongresszusra, azaz az ország biztonságát előmozdítani hivatott

diplomáciai csúcstalálkozóra fordítsa, máskor viszont éppen a hadiadóból költsön udvartartási célokra. Hozzáteszem: az udvartartás talán legnagyobb kiadási tétele, az aulikusok fizetése is nagyrészt hadi kiadásnak minősült, hiszen ezek a személyek a királyi bandérium tagjaként rendre a végeken hadakoztak, illetve láttak el katonai feladatokat. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy az Ernuszt számadásokat az országgyűlés lezárulta után állították össze, így valószínű, hogy a király által létrehozott bizottság tagjai inkább arra voltak kíváncsiak, hogy a kincstartó és az emberei sikkasztottak-e, talán kevésbé arra, hogy milyen arányban fordították az egyforintos adót hadi és udvartartási célokra. Utóbbi kérdés ugyanis mégis csak az uralkodó döntésén múlt és nem a kincstartóén.

Ehhez a kérdéskörhöz csatlakozik a *Conventiones*, Szerződések fejezet is. Ezzel kapcsolatban Kubinyi András azon véleményét, hogy ez egy „állami kiadási költségvetési előirányzat” lett volna, kétségesnek neveztem, míg Kenyeres István elfogadva Kubinyi felvetését, a kora újkori *Status erogationum*okat hozta analógiaként, elismerve azonban, hogy az Ernuszt-számadáskönyvben lévő fejezetből hiányoznak tisztségviselők, illetve nem lehet magyarázatot találni arra, miért tüntettek fel itt két harmincadbérleti szerződést is. Magától értetődő, hogy egy költségvetési előirányzatnak akkor van értelme, ha az bizonyos logika szerint teljeskörű. Azt nem vonom kétségbe, hogy az összeállítás tisztségviselőkre vonatkozó része lehet egy válogatás egy költségvetési előirányzathoz, de sokkal valószínűbbnek tartom azt, hogy ezeket a szerződéseket a kincstartói hivatal azon nyilvántartásaiból másolták ki, amelyekben az egyes tisztségviselők, illetve más, a kincstárral pénzügyi kapcsolatba kerülő személyek szerződéseit, illetve az ezeknek megfelelően a részükre folyósított kiadási tételeket vezették. Közeli analógiaként tekinthetünk a lengyel királyi udvar levéltárában fennmaradt *Regesta curiensium*, *officialium* stb. című kötetekre, amelyekben minden egyes személyhez külön fejezet tartozott, amely a szerződés részleteinek rögzítését és az azoknak megfelelően kifizetett összegeket tartalmazta. Kiadási előirányzatok mellesleg maradtak fenn a Jagelló-korból, például az Ernuszt irányította kincstárhoz hasonlóan működő, Bornemissza János-féle hivatal is készített ilyet, ezek azonban teljes, logikus szempontok szerint elkészített összeállítások voltak. Úgy hiszem, hogy a kiadási előirányzatokat is javarészt az általam említett, a szerződéseket is tartalmazó nyilvántartások, némileg egyszerűsítve „kötetbe foglalt személyi kartonok” alapján állították össze. A teljes fejezet magyarázatára, úgy vélem, változatlanul csak bizonyíthatatlan elképzeléseink lehetnek. Hiányosságára és logikusnak nem tűnő összeállítására magyarázatul akár az is szolgálhatna, hogy az országgyűlés idején a két harmincad, illetve az itt felsorolt tisztségviselőkkal kötött szerződések valamilyen módon tárgyalások témáját vagy vita tárgyát képezték, és még az sem kizárt, hogy az uralkodó vagy a felállított bizottság kérte a szerződések csatolását. Előbbi szempont megmagyarázná azt, miért szerepelnek a számadás szempontjából teljesen irreleváns szerződések is az összeállításban, érve ezalatt, hogy egyes itt szereplő tisztségviselők fizetéséről a számadáskönyvben nincs szó.

Opponensi véleményében Kenyeres István többször is hivatkozik a számadáskönyvbe be-másolt három kiadási naplóra, és hangsúlyozza, hogy kizárólag ezek – az időrendbe állított, napi dátummal ellátott kiadási tételeket tartalmazó – fejezetek voltak a kötetben azok, amelyek önálló számadásoknak tekinthetők, és nem részsámadásoknak. Ezekhez hasonlóan

véli Zsigmond lengyel herceg számadáskönyvét, az 1525-ből és 1526-ból fennmaradt kincstartói számadásokat, illetve a Habsburg-pénzügyigazgatás későbbi kiadási naplóit. Alapvetően elfogadom ezt a véleményt, magam is számoltam az eredeti kiadási naplók felhasználásával, de hangsúlyozni kell, hogy az Ernuszt számadáskönyv kiadási naplóinak értelmezése igen bonyolult kérdéskört jelent. Az egyes kiadási naplónak ugyanis időrendben legalább három verziója rekonstruálható: az első az eredeti, napról napra folytatólagosan vezetett forrás volt, a második az uralkodó felé tett elszámoláskor letisztázott változat (ez hasonlíthatott az 1525. és 1526. évi számadásokhoz), végül a harmadik az Ernuszt-számadáskönyvbe illesztett, egyedül fennmaradt verzió. Utóbbiban számos olyan szövegrész azonosítható, amely az első verzióba még biztosan nem került be. Természetesen az mindig kérdéses, hogy ezeket a tételeket a második vagy a harmadik változat összeállításakor tették hozzá a szöveghez. Például a vélhetően Buda város 2800 forintos adója terhére tett kiadásokról szóló jegyzék, amely formailag egyértelműen kilóg az alkincstartó kiadási naplójából és az 1494. február 8-i és 9-i dátumok közé másolták be, akár már a második változatba is bekerülhetett, de nem kizárt, hogy csak a harmadikba. Ugyanez vonatkozik számos más, elsősorban napi dátum nélküli vagy *eodem tempore* kezdetű tételre is. Viszont biztosan csak az utolsó redakcióba kerültek be a fejezetek elejére és végére illesztett, oda nem illő tételek. Ezek az esetek aligha magyarázhatók a korabeli városi számadáskönyvekből jól ismert gyakorlattal, ti. a kötetekbe bevarrt vagy beragasztott cédulák létével, inkább a feltehetően többszörös, igaz, feltehetően kisebb mérvű átszerkesztésnek, bővítésnek a tanújelei. Az 1495. júliustól decemberig tartó kiadási napló viszont egyértelműen igazolja, hogy nem az eredeti forrást másolták be a kódexbe: a megelőző időszakkal ellentétben itt a kincstartó és az alkincstartó külön-külön vezetett számadásait időrendben összemásolták, ami olykor komoly nehézséget okoz egy-egy tétel értelmezésénél. Ennél a fejezetnél hatványozottan merül fel annak a kérdése, amit Kenyeres István is megemlít: az adott kiadásnál jelzett dátumok vajon minek az időpontjai? Opponensem elsősorban a döntés, illetve a nyugták beérkezése idejének tekinti, én – mivel több olyan tétel is van, amely hetekkel a tényleges kiadást követően található meg – általában az elkönyvelés dátumának tartottam, ami persze időben egybeeshet a nyugta átvételével vagy egy alkalmazottól, megbízottól átvett részelszámolással. Éppen a sok helyen tetten érhető utólagos szerkesztések miatt, úgy gondolom, mindegyik eshetőségre hozhatók példák. Összességében úgy vélem, hogy a kiadási naplók sem önálló, változatlan formában kerültek be az Ernuszt-számadáskönyvbe, de az kétségtelen, hogy a kincstartó és az alkincstartó eredeti kiadási naplóit vették hozzájuk alapul. Feltehetően persze az eredeti kiadási naplók esetében is jelölték, hogy milyen és mekkora forrásokból hozták létre és egészítették ki időről időre azt a „pénztárt”, amelyből ezeket a kiadásokat fedezték, de ezek az alapvető információk szintén eltűntek a számadáskönyv összeállításakor.

Egyetértek opponensemvel abban, hogy a kiadási naplókban nem húztak ki tételeket, inkább kiegészítették azokat továbbiakkal. A szemmel láthatóan hiányzó kiadási tételek – például a királyi várak karbantartási költségei vagy például az udvarban dolgozó művészek fizetései stb. – más, az Ernuszt-számadáskönyvből kimaradó királyi jövedelmekből is fedezhetők voltak, például a sójövendelmeket gyakran használták fel az udvartartás tagjai felé fennálló tartozások rendezésére, a budai udvarbíróhoz kerülő bevételekkel a kincstartó nem ren-

delkezhettek, és azt sem felejthetjük el, hogy igen nagy összegekről az Ernuszt-számadáskönyv csak részletek nélküli, összesített adatot közöl, például az aulikusok fizetéséről (1495-ben kerekítve 79 ezer forint). Teljesen egyetértek Kenyeres Istvánnal abban is, hogy első sorban a kincstartó hitelfelvételeinek nem ismerete miatt nem dönthető el az a kérdés, hogy sikkasztott-e a kincstartó, illetve elfogadom azt is, hogy azok a jelenségek, amelyeket a mérleg „kozmetikázásaként” értelmeztem, a hitelekkel is magyarázhatók lennének, bár ebben az esetben elég szoros az egybeesés a római számok helyiértékének elrontásából fakadóan keletkező bevételi többlet és az ennek eltüntetésére hivatott, oda nem illő kiadási tételek összegei között.

Rátérek most már az egyes tételeket érintő megjegyzésekre. Draskóczy István jogosan veti fel azt a lehetőséget, hogy az 1494. évi soproni adóelszámolásban szereplő 70 krajcár = egy forint átváltás arról árulkodik, hogy öt krajcárnak számolták el a forintra való átváltás költségét. Számomra itt az okoz bizonytalanságot, és emiatt nem törekedtem teljes magyarázatra az adott tételnél, csak jeleztem a két pénznem egymáshoz viszonyított értékét (75 krajcár = egy forint), hogy az átváltás költsége – szemben az 1495. évi Vas megyei esettel – nem jelenik meg az elszámolásban, és „az adószedő fizetése és költségei” tételbe ennek alacsony összege miatt nehéz belelátni azt. Sajnos a 70 krajcáros számításról ez az egy adatunk van, és bizony a számadáskönyvben sok helyen feltűnő másolási hibák alapján nem tudtam nyugodt szívvel kizárni azt a lehetőséget, hogy az eredeti elszámolásban még 75 krajcár állt. Az adó bécsi pénzekben történő szedése kapcsán muszáj megjegyezni, hogy általában igyekezettek kerülni az átváltást: a nyugati határszél urainak kiutalt összegeket természetesen a beszedett bécsi pénzben adták át, és valószínű, hogy az udvartartás cseh tagjainak is inkább krajcárban fizettek, még ha erről az egész számadáskönyvben csupán egy példa olvasható, nevezetesen Jan Haugvic esete, aki a kincstartótól Bácsott vett át ezer forintot „in monetis craycher”. Visszatérve a soproni esethez: az adót forintban vetették ki, és a krajcár itteni említése éppen arra utalhat, hogy az adószedő a beszedett adót is krajcárban adta át a kincstartónak, amihez közölte, hány krajcárt számított egy forint adónak. A Vas megyei átváltási költség feltüntetése viszont azzal magyarázható, hogy a kincstartó az adó egy részét ezúttal kifejezetten forintban kérte be, és emiatt itt az adószedőnek költsége keletkezett az átváltásból adódóan. Magától értetődő, hogy nem tudjuk, mekkora összeg átváltásának volt a költsége a feltüntetett 28 forint.

Draskóczy István teljes joggal jelezte, hogy pontatlanul fogalmaztam az egyik jegyzetben Corvin János zágrábi birtoklásával kapcsolatban. A herceg kezén természetesen csupán Zágráb királyi várossrésze, Gréchegy volt ekkoriban. Arra azonban sajnos nem tudok biztos választ adni, hogy a szlavóniai harmincadhoz tartozó „nagyobb harmincadok” (Zágráb és Varasd) 1495 végéig Corvin kezén maradtak-e, egyszerűen nem maradt fenn erről biztos forrás. Ezek 1496-ban mintha már királyi, pontosabban kincstartói kezelésben lettek volna, igaz a szlavóniai harmincadossal, Vémeri Benedekkel szemben ekkoriban keletkezett panaszok elgondolkodtatók (eszerint Szlavónia területén nem a szokott helyeken szedte be a harmincadot). Könnyen elképzelhető, hogy az Ulászló király és Corvin közötti 1495. eleji megállapodás során, amikor is a herceg lemondott a Szlavónia hercege címről, átadta a királynak a még kezén lévő fiókharmincadokat.

Opponenseimnek volt két megjegyzése, amely a számadáskönyvet tartalmazó kódexre vonatkozott. Draskóczy professzor említette, hogy szívesen olvasott volna a kötetben látható vízjelről. Valóban foglalkozhattam volna a kérdéssel. A Piccard-adatbázisban található egy megegyezőnek tűnő vízjel, még hozzá egy Passauban kelt, a bécsi Maximilianában őrzött 1506. évi forráson, míg az osztrák Watermarks of the Middle Ages (wzma.at) adatbázisa egy 15. század közepi kódexbe fűzött, keltezetlen papírlapról ismeri ezt a vízjelet. Hogy a számadáskönyv kódexének papírfüzetei hol készültek, nem tudjuk, ám valószínűleg délnémet, bécsi közvetítéssel kerülhettek Budára. Kenyeres István sajnálatának adott hangot, hogy nem ismerjük a kötet provenienciáját. Ebben a kérdésben a magam kutatásai csupán odáig jutottak, hogy a kódex 1597-ben még biztosan nem tartozott a császári könyvtár gyűjteményéhez, az 1750-es években azonban már igen, bekerülése a két időpont közé tehető. El kell ismernem, hogy nem folytattam külön kutatást a császári könyvtár korabeli, kiadatlan feljegyzései között, mivel kicsinek tűnt az esélye annak, hogy ennél pontosabb adatokhoz tudok hozzájutni, pedig egyetérve opponensemekkel, könnyen lehet, hogy ezen információ tudatában következtetni lehetne a ránkmaradt számadáskönyv felhasználására (azaz: ezt bocsátották-e a vizsgálóbizottság elé, vagy ez csupán egy ellenőrzésen átesett köztes példánynak tekintendő).

Végezetül teljesen igazat adok Kenyeres Istvánnak abban, hogy hivatkozhattam volna munkámban Fraknoi Vilmos forrásközlését az 1525. és 1526. évi számadáskönyvekről, illetve utalhattam volna Ember Győző Ernuszt-számadáskönyvre vonatkozó vizsgálatára. Erre legfeljebb annyi mentséget hozhatok fel, hogy mivel egyáltalán nem állt szándékomban a számadáskönyv teljeskörű feldolgozása, és csupán a forrás értelmezéséhez szükséges alapvető ismeretekkel szerettem volna ellátni az olvasót, szükségszerűen korlátoztam a hivatkozott művek körét. E két szerző, néhány további kutató mellett, természetesen megérdemelték volna az említést.

Köszönöm még egyszer opponenseimnek a dicsérő szavakat és kiegészítéseiket, megjegyzéseiket, javításaikat, és kérem tisztelettel, hogy fogadják el a felvetéseikre adott válaszomat.

Budapest, 2024. január 15.

Neumann Tibor